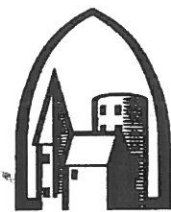

**2008 m. UAB „Lietuvos paminklai“.
Istorinės raidos analizė**

UAB "LIETUVOS PAMINKLAI"

Šnipiškių g. 3, LT-09309, Vilnius, tel. 272 40 95. Faksas 272 40 54

Aplinkos apsaugos ministerija
Kvalifikacijos atestatas Nr. 1690, išduotas 2004-06-11

**PLANAVIMO
ORGANIZATORIUS:**

**Kultūros paveldo departamento
prie Kultūros ministerijos
Vilniaus teritorinis padalinys**

KOMPLEKSAS:

**Sapiegų rezidencijos (G246K), Trinitorių vienuolyno ir
ligoninės statinių kompleksas (AtR 54)**

**Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos
specialusis planas**

STADIJA:

ESAMOS BŪKLĖS ANALIZĖ

BYLA:

**SP – 21(2007) – A.2
Istorinės raidos analizė**

Direktorius

V. Drumsta

Projekto vadovė

G. Filipavičienė
(AM A032, KPD atest. Nr. 0682)

Autorės

A. Racevičienė
(KPD atest. Nr. 0580)

I. Baliulytė
(KPD atest. Nr. 0528)

L. Vileikienė
(KPD atest. Nr. 0730)

Vilnius, 2008 m.

Sapiegų rezidencijos, trinitorių vienuolyno ir ligoninės statinių komplekso teritorijos užstatymo istorinės raidos analizė

Ižanga

Darbo tikslas – atlikti Sapiegų rezidencijos, trinitorių vienuolyno ir ligoninės statinių komplekso teritorijos užstatymo istorinės raidos analizę. Siekiant nustatyti istorinių valdų bei jose esančių statinių chronologines ribas buvo analizuojama ikonografinė medžiaga bei pasiremta jau atliktų istorinių tyrimų išvadomis bei publikacijomis apie Sapiegų rezidenciją bei jos sudėtines dalis. Apie trinitorių vienuolyną duomenys pateikti remiantis A. Racevičienės vienuolyno istorinės raidos tyrimais¹.

Nagrinėjama teritorija – tai Sapiegų giminės istorinės jurisdikos dalis. Sapiegos čia įsikūrė 17 a. Tuometinė jurisdika buvo išsidėsčiusi tarp Neries upės, per Antakalnio kalvas iki Rokantiškių ir Vilnios upės rytuose. Pietuose ji ribojosi su LDK didikų Pacų valdomis. Nagrinėjama teritorija užima tik nedidelę dalį buvusios jurisdikos, tačiau tai buvo centrinė, reprezentacinė jos dalis. Likusi Sapiegų žemių dalis per kelis šimtmečius buvo išskaidyta: viena dalis įsijungė į Antakalnio urbanistinį kontekstą, kitoje dalyje šiuo metu yra V. Žemaičio karo akademija, Antakalnio kalvos, vadinamos Sapieginės vardu, tapo mėgstama vilniečių poilsio ir rekreacijos zona.

Mediniai Sapiegų rūmai jurisdikoje jau stovėjo 17 a. pradžioje. Kaip rašo A. H. Kirkoras „anot padavimo, Sapiegų rūmai buvo pastatyti iš pagonių šventyklos arba visų Lietuvos dievų panteono griuvėsių... Šį panteoną mini Strijkovskis, o Helmoltas aprašo apeigas ir šventyklos vidų... Buvusio Vilniaus universiteto profesoriai Gucevičius ir Šulcas turėjo senovinį lotynų rankraštį, kuriame buvo detalus šios šventovės aprašymas. Jų amžininkas Rosis iš jo nupiešė panteono vaizdą. Kur pražuvo šis rankraštis - neaišku, o piešinys yra turtingoje grafo Chreptavičiaus bibliotekoje Ščiorsuose“². Kiek tiesos yra šiuose padavimuose, šiandien nustatyti sunku, tačiau 19 a. viduryje rašiusio autoriaus, kuris dar vaikščiojo po autentišką Sapiegų rūmų parką, tekstas rodo, kad ši vietovė buvo labai svarbi ir pagarbi Vilniuje 19 a. viduryje, nors tuo metu jau buvo iš dalies praradusi savo pirminį pavidalą.

Aprašomos teritorijos raidos chronologiją sąlyginai galima suskirstyti į keletą laikotarpių:

Sapiegų rezidencijos laikotarpis – 17 – 18a.

Karo ligoninės įsikūrimas, I etapas - 19 a. pirma pusė.

Karo ligoninės ir karinių įstaigų plėtra, II etapas - 19 a. vidurys.

Karo ligoninės išplėtimas, III etapas, 19 a. pabaiga - 20 a. pradžia.

Laikotarpis po Antrojo pasaulinio karo ir nepriklausomos Lietuvos atkūrimo, 20 a. pabaiga – 21 a. pradžia.

Tokią chronologinį skirstymą padiktavo žemės ir pastatų istorinė teisinė priklausomybė ir su ja glaudžiai susijusi buvusių ir naujai atsiradusių statinių bei parko raida.

Sapiegų rezidencijos arba rūmų bei parko klestėjimo laikotarpis

Išlikusį iki mūsų dienų reprezentacinį rūmų ir parko kompleksą Sapiegos pradėjo kurti 17 pabaigoje. Kaip rodo istoriniai šaltiniai bei Vilniaus miesto istorijos tyrinėtojai, parkas buvo kuriamas kartu su rūmais, nes prabangiai rezidencijai reikėjo ne tik rūmų, bet ir parko bei kitų reprezentacijai reikalingų atributų. Tuometinis Antakalnis buvo kaip tik tinkama vieta įgyvendinti

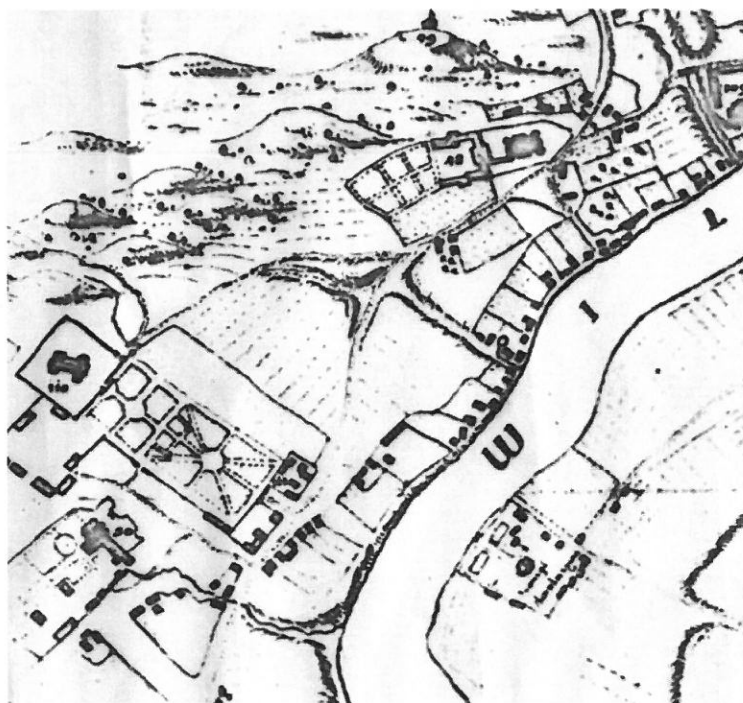
¹ A. Racevičienė. Trinitorių vienuolyno Antakalnyje istorinė raida. V., 1992 m.

² A. H. Kirkoras. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. V., 19 , l. 149

monumentalioms užmačioms. Upė, šilu apaugusios kalvos stačiais šlaitais, šaltiniai sukūrė iš tiesų vaizdingą landšaftą, kaip tik tinkamą prabangiai rezidencijai. Nesileisdami į detalesnius rūmų ir parko kūrimo faktus bei statinių meninę išraišką, atkreipsime dėmesį nagrinėjamos teritorijos ir jos statinių užstatymo raidą. Erekcinėje lentoje, kurią mini daugelis 19 a. – 20 a. pradžios Vilniaus istorijos tyrinėtojų, buvo įrašyti 1691 metai. Ji kabojo rūmų laiptinėje iki Antrojo pasaulinio karo. Ši data nurodė, kad tais metais didysis LDK etmonas ir Vilniaus vaivada Kazimieras Jonas Sapiega jau džiaugėsi naujuoju rūmu. Prie jo buvo ir parkas, kurio formavimas turėjo užimti ilgesnį laikotarpį, tačiau teritorijos ribos jau turėjo būti nustatytos. Taigi, 17 a. paskutiniame dešimtmetyje Sapiegų jurisdikijoje Antakalnyje jau stovėjo rūmai ir prieš juos išsidėstęs parkas.

1693 m. K. J. Sapiega pasikvietė trinitorių ordino vienuolius ir užrašė jiems 70000 Zl užstatą ant savo Osvydžių dvaro Polocko vaivadijoje³. Atvykę svetimšaliai vienuoliai turėjo pastatyti bažnyčią ir vienuolyną, kurie turėjo papildyti rezidenciją ir suteikti jai ypatingą mastą. Trinitorių vienuoliams buvo atiduota kvadrato formos žemės plotas šiaurinėje parko pusėje. Į kalvų pusę, kur tekėjo šaltinis ir buvo tvenkinys, paskyrė žemę vienuolyno malūnui ir ūkiui prie jo, tačiau ši vieta nebepatenka į mūsų nagrinėjamą teritoriją. 1709 m. žemė iš jurisdikijos, kur jau buvo statomas vienuolynas ir bažnyčia, buvo išskirta vienuolynui amžinam naudojimui⁴. Nuo tada Sapiegų rūmai ir vienuolynas lyg ir egzistavo kiekvienas savarankiškai, tačiau jie liko susiję ne tik fundatoriaus užmanymu, bet ir kompoziciškai, o paskui, ilgą laikotarpį nuo 19 a. ir funkcijos prasme.

Seniausias komplekso planas yra iš 18 a. pradžios Vilniaus miesto plane, vadinamame G. Fiurstenhofo planu (1). Pastarasis, remiantis naujausiais tyrimų rezultatais, datuojamas ne vėliau kaip 1737 m.⁵. Šis planas kartu su 1718 m. pastatų inventoriumi⁶ parodo gana išsamų to meto vaizdą, kuris tiesiogiai dar gali būti siejamas su viso komplekso fundatoriumi J. K. Sapiega.

1. Ištrauka iš G. Fiurstenhofo Vilniaus m. plano. 18 a. pradžia

³ LVIA, f. SA, b. 55, l. 115

⁴ LVIA, f. SA, b. 53, l. 366

⁵ J. Liguz (Kwidzyn). Plan Wilna Georga Maxa von Furstenhoffa jako zrodlo historiczne. Kartografia wojskowa krajow strefy baltyckiej XVI-XX w. Torun 1996.

⁶ LVIA, f. SA, b. 11704

18 a. pradžioje Sapiegų jurisdikijoje stovėjo mūriniai 2-ų aukštų reprezentaciniai baroko architektūros rūmai, aplink kuriuos buvo suformuotas stačiakampis kiemas, aptvertas mūrine tvora. Iš plano matyti, kad patys rūmai stovi lyg ir truputį įstrižai kiemo. Iš šio kiemo buvo treji vartai: „Rūmų vartai“, kurie vedė į parką, įvažiavimo vartai, kurie jungė jurisdiką su keliu, vedančiu į miestą (dab. Sapiegos g.) bei paprasti vartai į ūkinį kiemą, išsidėsčiusį į šiaurę nuo rūmų ir parko. Vienoje kompozicinėje ašyje su rūmų kiemu pavaizduotas parkas, taip pat aptvertas tvora nuo vienuolyno ir Antakalnio kelio pusės. Parką juosiančioje tvoroje buvo dar dveji vartai. Vieni iš jų - toje pačioje ašyje kaip ir „rūmų vartai“ - vedė į Antakalnio ar Viršupio kelią, antrieji - į bažnyčią ir vienuolyną. Pietinėje parko pusėje tvoros nebuvo, jis susiliejo su rūmų daržu, kuris toliau į pietus perėjo į pievą ar lauką. Pastarąjį riboję natūraliai susiformavę lauko keliai (dab. Antakalnio ir Sapiegos gatvės). Prie parko tvoros, šiaurės vakarų kampe stovėjo oranžerija (*figarnia*) ir sodininko namelis. Šiaurinėje pusėje jau stovėjo vienuolynas ir bažnyčia, tiesa, vienuolyno dar buvo pastatyti dar tik du korpusai. Jo teritorija taip pat buvo aptverta tvora, kieme stovėjo nedideli ūkiniai statiniai ir augo daržas. Už barokinio parko tvoros prie Antakalnio kelio buvo dar du sklypai su statiniais. Svarbi visos rezidencijos sudėtinė dalis buvo už rūmų esantys šaltiniai, kur buvo įrengti du tvenkiniai, iš kurių vamzdžiais vanduo tekėjo į rūmus ir parką, taip pat ir fontanus.

G. Fiurstenhofo Vilniaus miesto plane panašų barokinį parką galima atsekti prie misionierių vienuolyno (dab. Subačiaus g.) ir buvusioje Radvilų rezidencijoje už Vilnios upės prieš Žemutinę pilį. Pastarasis dingęs be pėdsakų, ta vieta visiškai urbanizuota, o buvęs misionierių sodas su tvenkiniais, iš dalies patvarkytas, dar džiugina miestiečius ir svečius, tiesa šiuo metu - ne barokiniu parko išplanavimu ir augmenija, o nuo jo šlaito atsiveriančiu vaizdu į Vilnios upę ir senamiestį. Abu minėti parkai buvo mažesni už Sapiegų ir išsidėstę jau urbanizuotose struktūrose.

Sapiegų laikotarpio pabaigos padėties ikonografiją užbaigia ištraukos iš 18 a. pabaigos Vilniaus m. planų⁷, kurių fotokopijos buvo atvežtos iš Maskvos centrinio valstybinio karinio istorijos archyvo. Šie planai buvo braižyti jau carinės Rusijos inžinierių ir skirti kariniams tikslams, todėl mieste esantys gyvenamieji statiniai juose neparodyti. Šiuose planuose pažymėti svarbiausi objektai – vienuolynai, rūmai, keliai, vandens telkiniai ir upės ir pan. Planuose didesnis dėmesys buvo skiriamas užmiestyje išsidėsčiusiems objektams ir reljefui. Viena iš jų (1790 m.?) labai aiškiai parodytas parkas, tiesa, jo struktūrinė kompozicija shematiška ir skiriasi nuo G. Fiurstenhofo ir vėlesnių, 19 a. planų. Tačiau pažymėti pagrindiniai elementai – parkas su centriniu taku, prasidedančiu nuo rūmų kiemo ir nusišėnčias iki Antakalnio kelio. Šiame plane parkas šiek tiek praplėstas į pietinę pusę. 1798 m. m. Vilniaus miesto ir priemiesčių plane jau aiškiai matyti, kad parkas buvo platintas, prie buvusių išilgai parko ašies dviejų eilių buvo pridėta dar viena, siauresnė iš pietinės pusės. Atliekant parko tvarkymo darbus, jis galėjo būti plečiamas į pietus. Toje pusėje kaip tik buvo laisvas, neužsodintas ir neužstatytas žemės plotas. Deja, dėl smulkaus mastelio sunku suprasti, kas buvo padaryta likusioje dalyje, kuri plane turi aiškią pietinę ribą. Kaip teigia *Piotr Jamski*⁸, po Kazimiero Jono Sapiegos mirties jo įpėdinis Aleksandras Sapiega mėgo gyventi Antakalnyje, todėl parkas buvo prižiūrimas ir tvarkomas. 1763 -1765 m. pastatytos naujos tvoros ir laiptai, tvarkyti fontanų vamzdžiai. Po 1786 m. buvo pastatytas kafenhauzas, suremontuotas oranžerija su figmedžiais, įrengti stikliniai šiltnamiai, sutaisyti fontanai, apgenėti alėjų medžiai. Kafenhauzas stovėjo parke prieš trinitorių bažnyčią. Tai buvo nedidelis pastatas su galerija, kokline krosnimi ir židiniu. Jame kabojo šviestuvai, 8 žibintai ir stovėjo 2 kvadratiniai staliukai⁹.

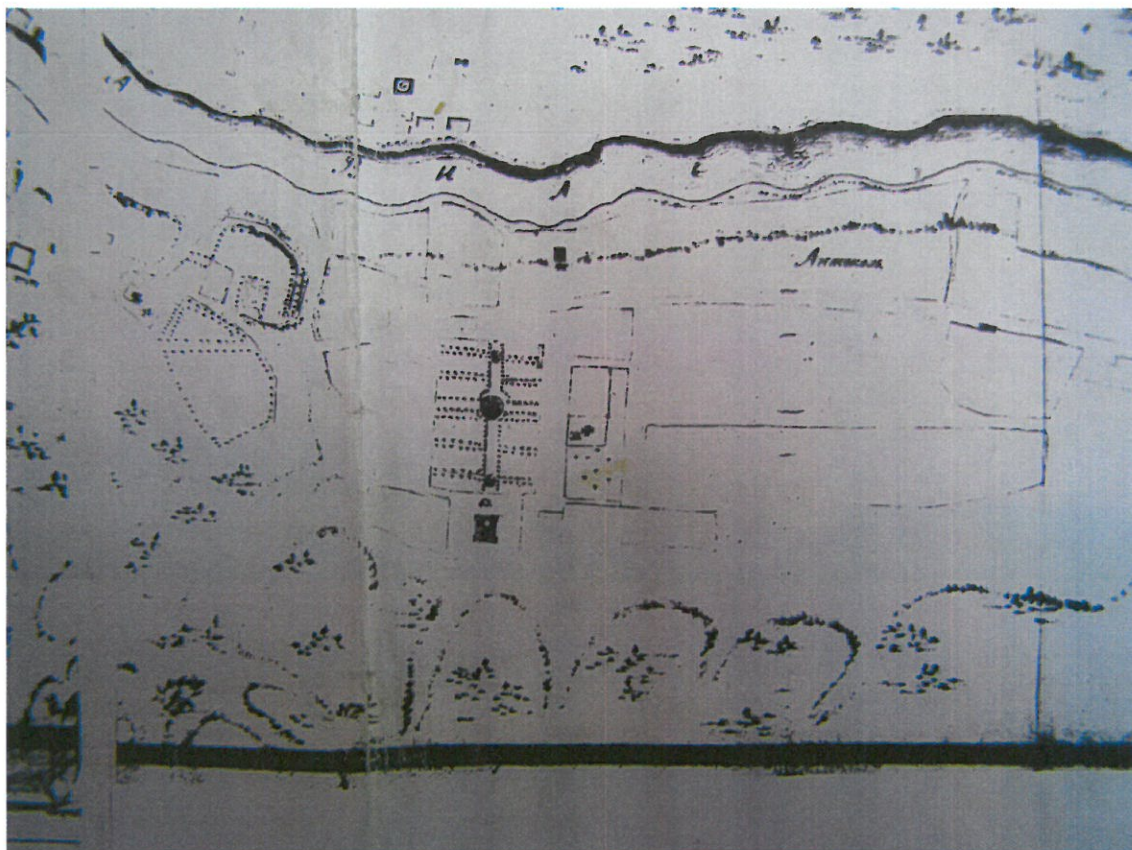
1790 m. ir 1798 m. planuose parodytas dar vienas statinys į šiaurę nuo rūmų, lyg ir buvusio ūkinio kiemo vietoje (G. Fiurstenhofo planas). Tai galėtų būti dabartinio Sapiegos g. 17 pastato vieta ar pradžia.

⁷ KPC archyvas, f. 5, ap. 9, b. 20

⁸ P. Jamski. Sapiegų rūmų byla dar nepraalaimėta. Kultūros barai, 2007 m. Nr. 2, l. 16-20.

⁹ VUB RS, f. 4, b. 1262, 1326, 1327.

1790 m. plane parko šiaurinėje pusėje pažymėtas taisyklingos formos trinitorių vienuolyno su Viešpaties Jėzaus bažnyčia bei kapinėmis prie jos sklypas (2, 3).

2. Ištrauka iš 1790 m. Vilniaus m. ir priemiesčių plano.

3. Ištrauka iš 1798 m. Vilniaus miesto ir priemiesčių plano.

Taigi, baroko laikotarpiu arba Sapiegų rezidencijos bei rūmų ir parko klestėjimo metu (17 -18 a.) nagrinėjamoje teritorijoje galime įvardinti šias sudėtines rezidencijos dalis: rūmai su uždaru kiemu, aptvertu iš trijų pusių mūrine tvora su trejais vartais, barokinis parkas su dvejais vartais, besijungiantis su daržu ir pieva pietuose, šiaurinėje pusėje ūkinis kiemas, kurį formavo tvora ir ūkiniai statiniai - arklidės, vežiminė, kariatidės, svirnas, bravoras, kepykla ir kt, bei trinitorių vienuolynas su Viešpaties Jėzaus bažnyčia. Tarp parko ir vienuolyno buvo kelias, jungiantis ūkinį kiemą, parką ir vienuolyną su Antakalnio arba Viršupio kelio. Prie šio kelio buvo suformuoti dar du sklypai, apstatyti nedideliais statiniais. Prie šio barokinio komplekso reikėtų priskirti tada stovėjusią kafehauzą bei šaltinius su tvenkiniais ir vamzdynu, aprūpinusiu šią rezidenciją vandeniu.

Iš šio laikotarpio išliko rūmai (iš dalies pakeisti), dalis rūmų kiemo ir parko tvorų, įvažiavimo vartai iš Sapiegos g., parko vartai iš Antakalnio gatvės, barokinio parko vieta, sodininko namelis, trinitorių vienuolynas ir Viešpaties Jėzaus bažnyčia.

1794 m. sukilimo ir jo malšinimo metu Sapiegų rezidencijoje buvo apsistojusios rusų kariuomenės. Labai nukentėjo ne tik rūmai, bet ir kiti statiniai, o taip pat ir parkas. Buvo sunaikinti gėlynai, dekoratyviniai elementai, apgriautos tvoros ir pan. 1797 m. tuometiniai Aleksandro Sapiegos įpėdiniai pardavė visą turtą Juozui ir Liudvikai Kossakovskiems, 1806 m. visą Antakalnio jurisdikciją nusiperka valstybės patarėjas Vaitiekus Puslovskis, kuris 1808 m. pagrindinę jos dalį pardavė Vilniaus miestui¹⁰. Tada buvo parduota miestui centrinė buvusios Sapiegų rezidencijos dalis su rūmais ir parku. V. Puslovskiui liko už parko ir rūmų kiemų esanti žemė, kuri vėliau buvo išparceliuota ir įjungta į miesto urbanistinę struktūrą. 1809 m. rūmuose buvo nutarta įsteigti karo ligoninę, kuri buvo atidaryta 1829 m. Nuo to laiko nagrinėjama teritorija, išskyrus trinitorių vienuolyną, perėjo karinio komisariato žinion.

Karo ligoninės I etapas, 19 a. pirma pusė

Nuo 19 a. pradžios prasidėjo buvusios rezidencijos nykimo procesas. Kaip rašė A. H. Kirkoras, iš rūmų tempė visi ir viską ką tik galėjo. Labai didelius nuostolius atnešė 1812 m. karas, prancūzų armija buvo užėmusi ne tik Sapiegų rezidenciją, bet ir trinitorių vienuolyną bei bažnyčią. Tada prancūzų armija rūmų patalpas naudojo ligoninės tikslams. Per 1812 m. įvykius trinitorių vienuolynas nukentėjo labiausiai už kitus Vilniaus mieste. Įsibrovę vokiečių kavalerijos kareiviai išvogė biblioteką, sudaužė krosnis, sunaikino duris, langus, grindis, išardė ir sudegino tvorą, išnešė visas maisto atsargas, o mokykloje liko tik mūrinės sienos. Ligoninė vienuolyne buvo panaikinta tik 1816 m.¹¹

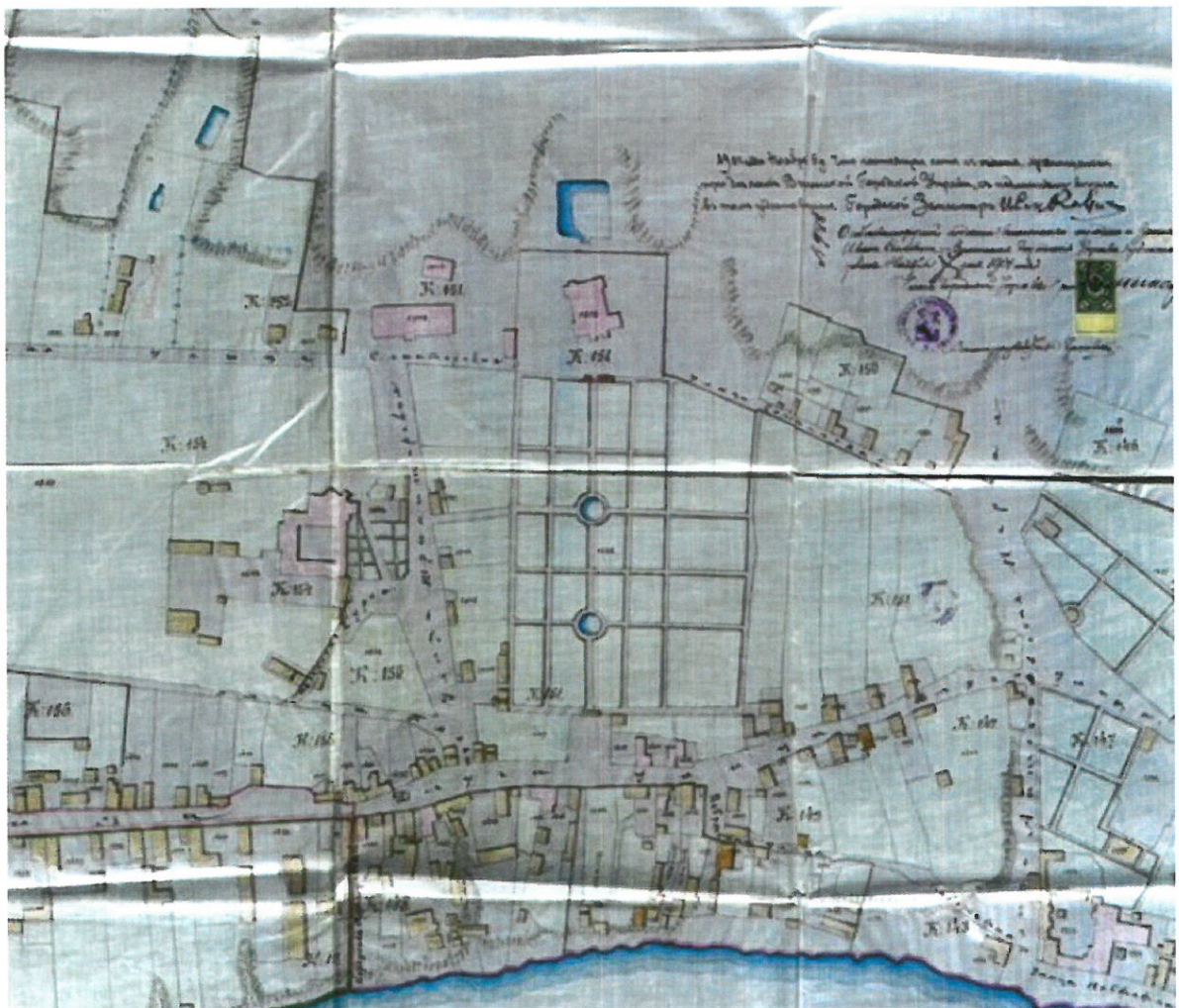
19 a. pradžioje keitėsi ne tik centrinė Sapieginės dalis, bet ir visa aplinka. Sapiegoms besikuriant, Antakalnis buvo šilais apaugęs vaizdingas Vilniaus užmiestis per kurį ėjo natūraliai susiformavę lauko keliai. 19 a. pradžioje buvusią Sapiegų valdą pradėjo jau pradėti supti miestiečių sklypai.

Nors ir nesutvarkyta Antakalnio gatvė jau turėjo gana smulkia ir tankia posesijinę struktūrą. V. Puslovskio sklypai pradėjo supti ir buvusį parką. Tarp jo ir vienuolyno buvo suformuoti 4 sklypai ir Trinitorių gatvė, jungusi Antakalnio ir dabartinę Sapiegos gatves. Tačiau buvęs reprezentacinės valdos branduolys su rūmais, jo kiemu, parku ir tvenkiniu išsilaikė.

¹⁰ LVIA, f. 938, ap. 2, b. 1204

¹¹ VUB, RS, A-2467

1808 m. plane, kurio kopiją 1901 m. padarė Vilniaus m. matininkas G. Velikorodovas, labai gražiai užfiksuota buvusios Sapiegų rezidencijos padėtis prieš įsikuriant joje karinei ligoninei (4). Stačiakampiame kieme truputį įstrižai stovi buvę rūmai, prieš juos vartai su tvora į parką, apsuptą tvora iš trijų pusių, pietinė jo dalis už reguliaraus išplanavimo susilieja su pieva ar lauku, iš Antakalnio gatvės pusės stovi buvę centriniai parko vartai, už tvoros, kampe - buvęs sodininko namelis. Šiaurinėje parko tvoroje parodyti vartai ir kelias į bažnyčią, kurios šventorius atitvertas tvora ir sudaro uždara kiemą prieš bažnyčią ir vienuolyną. Prie šventoriaus tvoros stovi nedidelis mūrinis pastatas – vienuolyno mokykla. Už rūmų kiemo užrašyta Senatoriaus gatvė, tačiau jo trasa nereguluota. Už rūmų kiemo tvoros stovi nedidelis, iš Sapiegų laikų likęs mūrinis statinys, o toliau už jo, 18 a. pabaigos planuose jau parodytas didelis mūrinis pastatas, stovintis šonu į Senatorių gatvę.

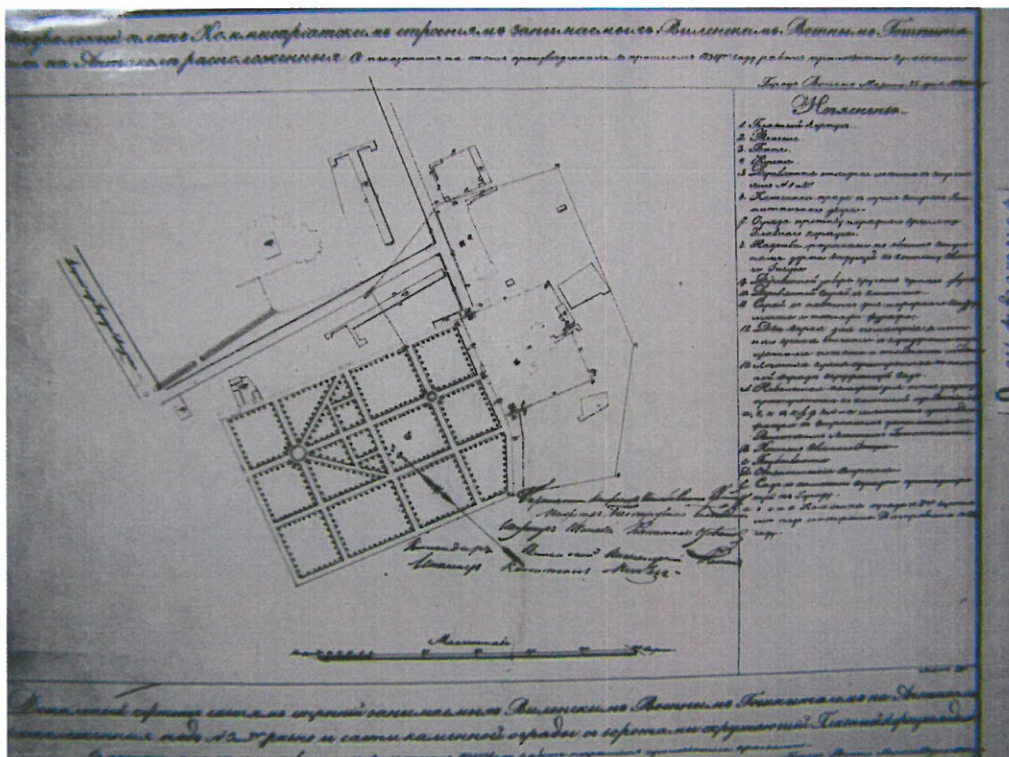

4. Ištrauka iš 1808 m. Vilniaus miesto plano.

Nagrinėjama vietovė 19 a. pradžioje išlaikė buvusias pagrindines barokinės rezidencijos išplanavimo dalis.

Kaip rašė A. H. Kirkoras, ligoninės kontora ir ligoninė kartu su rūmuose įrengta cerkvele buvo atidaryta 1829 m. vasario 15 d.¹² Sprendžiant iš 1840 m. parengtų karinės ligoninės planų, I etape ligoninės tikslams buvo pritaikyti esami statiniai ir pastyti nedideli laikino pobūdžio mediniai statiniai, kurie vėlesniuose brėžiniuose įvardinami kaip „vasariniai“ (*letnije*) bei ligoninės reikmėms būtini pastatai kaip pirtis, skalbykla, virtuvė ir pa. Deja, turimoje 1840 m. plano juodai baltoje fotokopijoje nesimato spalvotai nužymėtų vietų, kuriose buvo atliekami ligoninės pritaikymo darbai 1839 m. brėžinio eksplikacijoje išvardinti statiniai parodo bendrą tuometinę ligoninės situaciją. Pagrindinę vietą užėmė reguliarus parkas, aptvertas tvora su vartais, kuri iš dalies jau buvo medinė (prieš pagrindinius buvusius rūmus), sodininko namelis, rūmai su kiemu, vieno aukšto mūrinis fligelis, nedidelis mūrinis statinys (virtuvė) prie pagrindinio rūmų kiemo tvoros, tvenkiniai, aprūpinantys vandeniu, ir trinitorių vienuolynas su bažnyčia.

Visi šie statiniai stovėjo jau 18 a. pabaigoje. Iki to laiko buvo pastatyta nauja tvora, kuri iš rytų pusės atskyrė ligoninės teritoriją nuo Puslovskio ir miesto žemių, dvi medinės „vasarinės“ daržinės (*saraji*) ligoniams, sargybinė prie Antakalnio gatvės, aptvertas nedidelis „juodasis“ kiemas šiaurinėje pusėje ir medžiais apsodintas kelias nuo Antakalnio gatvės netoli vienuolyno tvoros. Nauji mediniai statiniai buvo smulkūs ir laikino pobūdžio, būtini ligoninės veiklai. Brėžinyje taip pat parodyta, kad 1839 m. buvo tvarkomi pagrindiniai vartai bei pirtis (5, 6). Medinė tvora tęsėsi nuo parko link bažnyčios ir vienuolyno teritorijos. Tuo metu vienuolynas dar egzistavo kaip atskiras vienetas¹³. 1840 m. situacinėje schemeje jau buvo suplanuotos dvi naujos trasos. Viena vedė nuo Antakalnio gatvės iki mūrinio ligoninės fligelio pro vienuolyną ir bažnyčią ir jungėsi su kita, prasidedančia nuo pagrindinio rūmų kiemo ūkinių vartų ir besitęsiančia į šiaurę (dab. Grybo gatvės kryptis) (7). Planus parengė architektas Greipelis¹⁴.

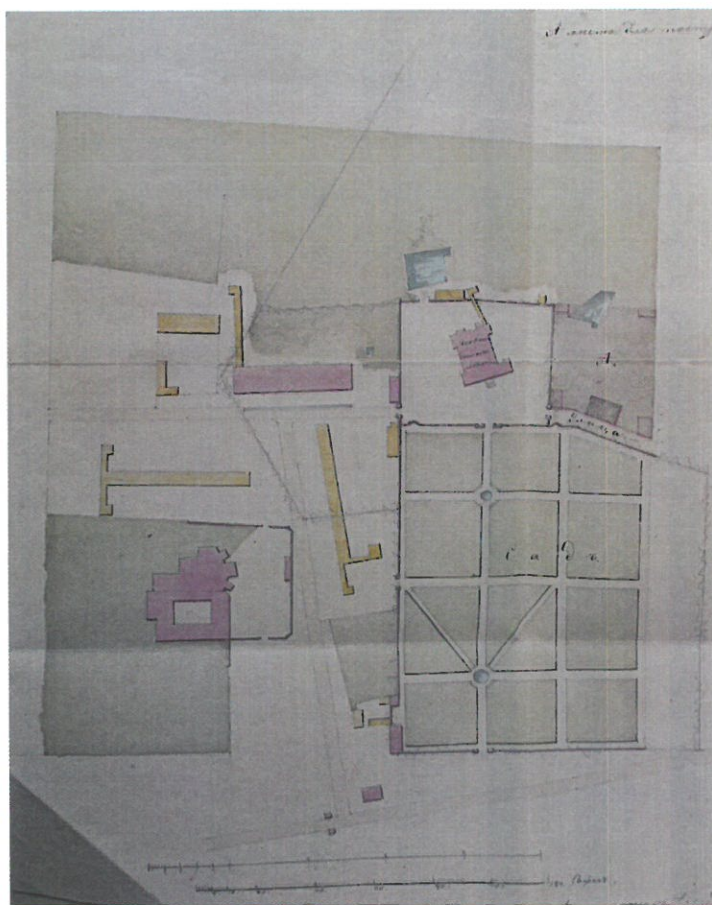
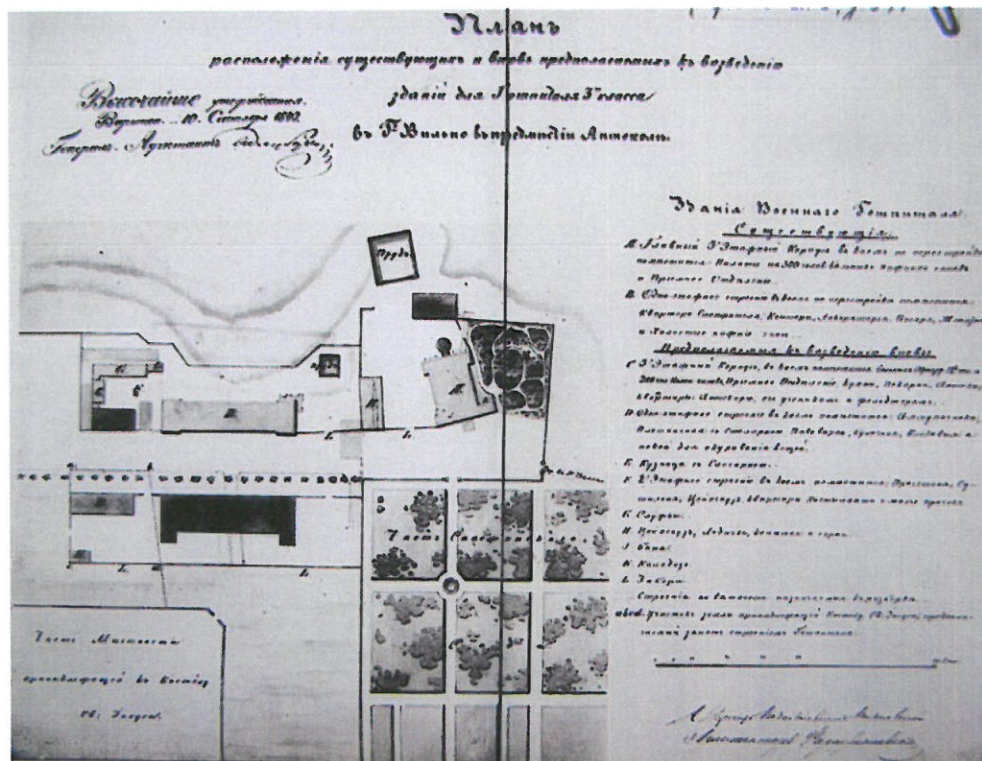

5. 1840 m. karo ligoninės situacinis planas.

¹² A. H. Kirkoras. Pasivaikščiėjimai po Vilnių..., I. 150

¹³ LVIA, f. 526, ap. 8, b. 349

¹⁴ MCIKA, f. 349, ap. 8, b.

Architektas Greipelis greičiausiai buvo įtakingas asmuo tuometiniame Vilniaus mieste. Miesto dūma 1841 m. išnuomojo 6 metams jam Sapieginės sodą ir dar mokėjo 70 rub. sidabru į metus su sąlyga, kad jis sutvarkys viešojo sodo tvoras ir oranžerijas bei Šv. Veronikos skulptūrą¹⁵. Iki to laiko miesto sodininkas ne kartą kreipėsi į miesto valdybą dėl prastos šiltnamių būklės, „kuriuose galima būtų auginti gėles, agurkus ir salotas“.

Sudarius nuomos sutartį, buvo padarytas tvoros aprašas. Prie Antakalnio gatvės stovėjo dalinai sunykusi medinė tvora, pagrindiniai sodo vartai dar buvo su skulptūromis, o iš abiejų vartų pusių tęsėsi mūrinė „siena“, pasukus į kairę, kampe stovėjo gyvenamasis namas su 4 langais, dengtas čerpėmis, kuriame tuo metu buvo ligoninės ceithauzas, greta jo stovėjo medinių statinių grupelė, su krosnimis, skirta šildyti šiltnamius ir plytiniu kanalu buvo sujungta su oranžerijomis. Kanalas ėjo palei šiltnamių sienas. Apraše pažymėta, kad tuo metu oranžerijoje buvo 100 vazonų. Po vienu iš medinių namų buvo didelis rūsys, greičiausiai skirtas daržovėms laikyti. Toliau ėjo mūrinė tvora, vartai į bažnyčią, dideli vartai prieš ligoninę (buv. rūmus), toliau – medinė tvora, joje dar vieni vartai, o „einant toliau link Veronikos stulpo – medinė rąstų tvora“. Tvoros aprašas neišsamus, tačiau informuoja, kad didelė dalis tvoros tuo metu buvo medinė. Šis dokumentas parodo, kad Sapieginės parkas tuo metu buvo prieinamas miesto visuomenei, miestiečiai galėjo juo naudotis, o miestas buvo suinteresuotas, kad jis būtų tvarkingas.

Keletas žodžių apie trinitorių vienuolyną. 1820 m. vienuolyno inventoriuje pažymėta, kad kiemas prieš bažnyčią ir vienuolyno vartus aptvertas mūrine tvora, o aplink vienuolyną – medine. Prieš bažnyčią kieme stovėjo 3 kambarių mūrinis namas su 4 langais, skirtas muzikantams. Lygiagrečiai pietiniam vienuolyno korpusui buvo mūriniai įvažiavimo vartai¹⁶. Sodelyje priešais bažnyčią buvo įrengtas dekoratyvinis fontanas.

Karo ligoninės plėtra II etapas.

Buvusio Sapiegų valdos užstatymo esminiai pasikeitimai prasidėjo 19 a. 5 dešimtmetyje. Įsitvirtinant carinės Rusijos administracijai bei stiprinant jėgos struktūras, ypač po 1831 m. sukilimo, padidėjo kariuomenės pajėgos, dislokuotos Vilniuje. Atsirado poreikis plėsti ne tik kareivines, bet ir kitas struktūras, taip pat ir karinę ligoninę. Jeigu pirmaisiais dešimtmečiais ligoninės paskirčiai buvo pritaikomi esami pastatai, tai nuo 1843 m. imta projektuoti ir statyti naujus statinius buvusioje Sapiegų valdoje. Visa laimė, kad prie ligoninės funkcijos tiko parkas, kuris tuo metu išsiplėtė į pietus, reguliaraus išplanavimo barokinę dalį papildydamas laisva landšaftinio parko dalimi. Ligoninės statiniai buvo planuojami ir statomi šiaurinėje pusėje, arčiau trinitorių vienuolyno.

1843 m. buvo parengti ligoninės pertvarkymo projektai. Ant brėžinių yra architekto Farafontjevo parašai. Vykdam šiuos projektus, ligoninė buvo uždaryta. Pagal šiuos projektus buvo rekonstruotas barokinis rūmų pastatas. Užstatytas trečias aukštas, pakeistas išplanavimas, pritaikant patalpas išaugusiems ligoninės poreikiams (8). Iš dalies buvo pakeistas vieno aukšto mūrinis fligelis (9), stovėjęs nuo 18 a. pabaigos, taip pat pastatytas naujas, 3-jų aukštų ligoninės pastatas priešais senąjį fligelį (10). Pastarąjį nauja tvora turėjo sujungti su nauju dviejų aukštų statiniu, skirtu skalbyklai su džiovykla¹⁷ (11). Suprojektuotos naujos tvoros, kurios turėjo naujai padalinti buvusį rūmų kiemą (12) Bendrame situaciniame plane, patvirtintame 1843 m. parodyti visi aukščiau išvardinti seni ir nauji statiniai bei reguliarius ligoninės parkas.

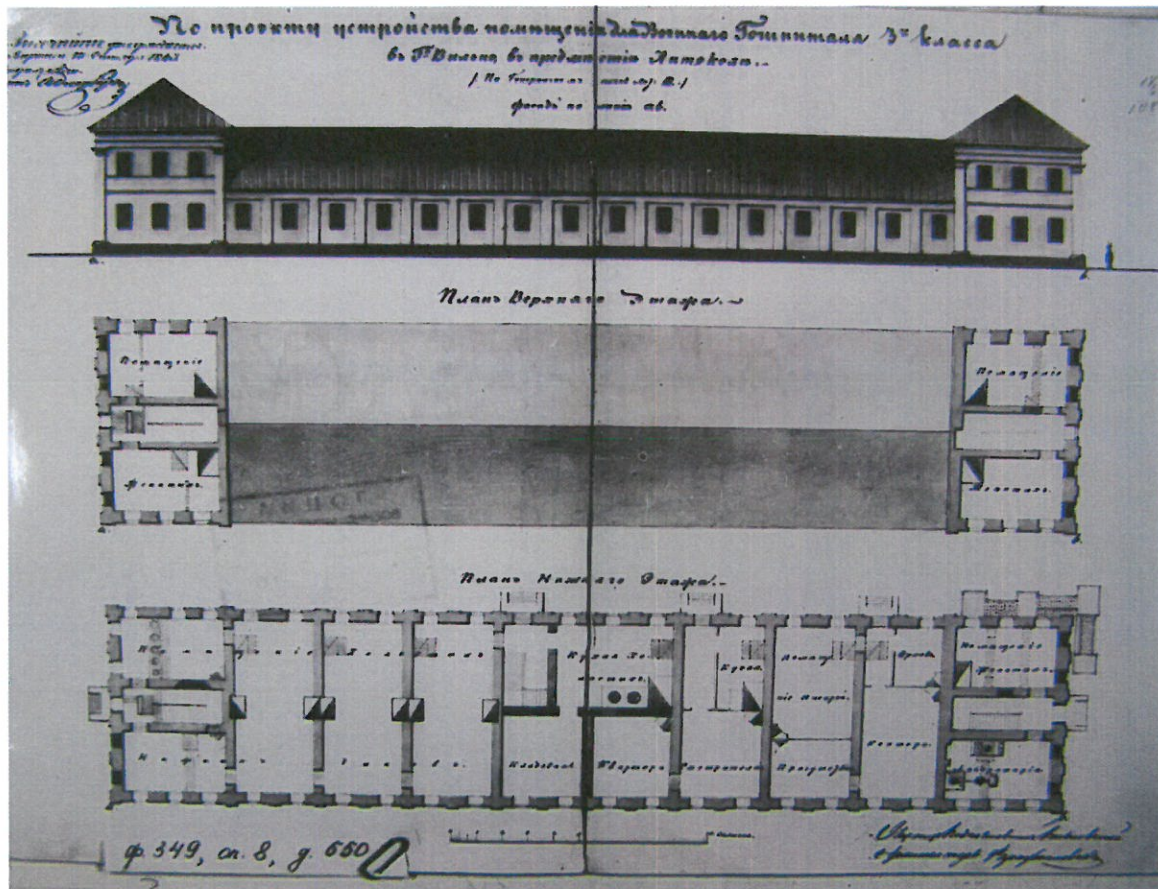
¹⁵ LVIA, f. 937, ap. 1, b. 3270

¹⁶ LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3671

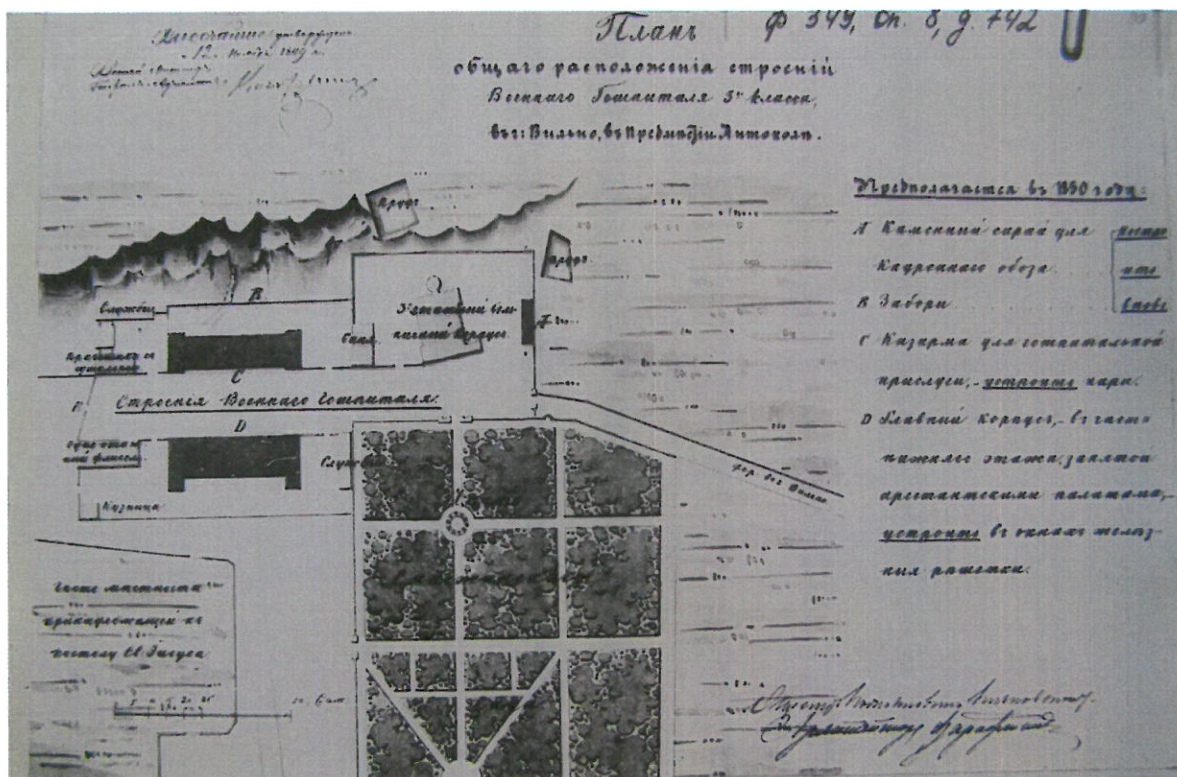
¹⁷ Ten pat, b. 547, 550, 553, 555.

8. Buv. Sapięgų rūmų rekonstrukcijos projektas. Fasada.

9. Vieno aukšto fligelio rekonstrukcijos projektas.

12. Bendras 1849 m. esamų ir projektuojamų pastatų planas.

1843 m. projektai buvo įgyvendinti ir ligoninė vėl pradėjo veikti 1848 m.

Patvirtintame po metų karinės ligoninės pastatų bendrame plane (1849 m.) jau pažymėti visi aukščiau išvardinti nauji statiniai ir nurodyta, kokius darbus dar reikia nuveikti ateinančiais metais. 1850 m. turėjo būti pastatyta: mūrinis sandėlys prie pietinės rūmų kiemo tvoros, tvora už rekonstruoto vieno aukšto fligelio bei kiti smulkūs pritaikomieji darbai (gultų įrengimas, grotos pirmajame aukšte ir pan.) (13).

13. Bendras karinės ligoninės statinių planas 1849 m.

Nagrinėjamos teritorijos ribų ir užstatymo bendrą vaizdą 19 a. viduryje atspindi tikslus esamos padėties 1845-1859 m. Vilniaus miesto planas (14).

Didžiąją dalį nagrinėjamos teritorijos užima parkas, kurio viena dalis, senoji, išlaikė istorinį geometrinių parko įvaizdį, o greta pavaizduotas laisvo išplanavimo landšaftinis parkas. 1845-1859 m. Vilniaus plano aiškinamojo rašto dalyje apie žemės ir kito nekilnojamojo turto teisinę priklausomybę nurodyta, kad parkas yra viešas (*publičníj*) ir priklauso miestui¹⁸.

Visas parkas pavadintas kaip „angliškas“. Už jo su aiškiomis stačiakampio formos ribomis parodytas buvusių rūmų kiemas su pagrindiniu tuometinės karinės ligoninės statiniu (buv. rūmais) ir mūriniu pastatu prie šiaurinės kiemo ribos. Ši žemė taip pat įvardinta kaip miesto nuosavybė. Toliau į šiaurės rytų pusę stovėjo vienas prieš kitą du ligoninės korpusai, o už jų - du mažesni mūriniai statiniai (skalbykla ir kitas ūkinis statinys). Tarp jų pažymėtas kelias, kuris lyg ir buvo pradžia Smėlio gatvės, (dab. Grybo). Arčiau Antakalnio gatvės, dar veikė trinitorių vienuolynas su Išganytojo Jėzaus bažnyčia. Tarp Antakalnio gatvės ir parko esantis žemės ruožas (Nr. 5, 80) priklausė miestui, nes buvo dar 1747 m. nupirkta iš Sapiegų. Plane matyti, kaip urbanistiškai struktūrizuota sklypų sistema vis glaudžiau ima supti buvusią Sapiegų rezidenciją.

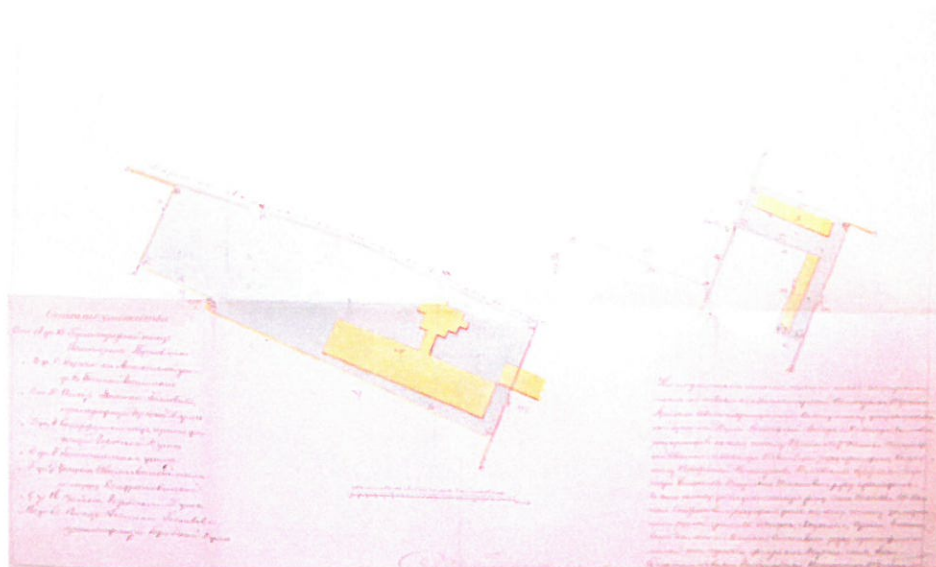
Posesijinė struktūra tuo laiku jau buvo susiformavusi ne tik palei Antakalnio gatvę, bet ir dab. Sapiegų gatvės rytinėje pusėje bei prie dab. Grybo gatvės rytinės dalies. Už karinės ligoninės, link Sapieginės kalvų, dar egzistavo beveik neužstatyta chaotiška sklypų sistema. Vietovės landšaftas buvo nepalankus urbanistinei struktūrai vystytis. Šiame plane matyti Vilniaus m. 1837 m. projektuojamos gatvės. Nagrinėjamoje teritorijoje parodytos taisyklingos tiesios gatvės, kertančios buvusią Sapiegų valdą išilgai ir skersai.

14. Ištrauka iš 1845-1859 m. Vilniaus miesto plano.

¹⁸ LVIA, f. 525, ap. 18, b. 88, l. 472, plane pažymėtas Nr. 140.

19 a. viduryje nagrinėjamoje teritorijoje veikė ne tik karinė ligoninė, bet buvo įkurdintas ir Aleksandro kadetų korpusas. Atsiradus kareiviams, už parko tvoros, ant Puslovskio žemės priešais Viešpaties Jėzaus bažnyčią buvo pastatyta laikina medinė cerkvė ir medinė galerija¹⁹ (15).

15. Žemės sklypas su kareivinių pastatu ir cerkve už parko tvoros.

Aleksandro kadetų korpuso kariškių šeimoms buvo išdalinti ir aplinkiniai Puslovskio sklypai į rytus už buvusių rūmų²⁰ (16).

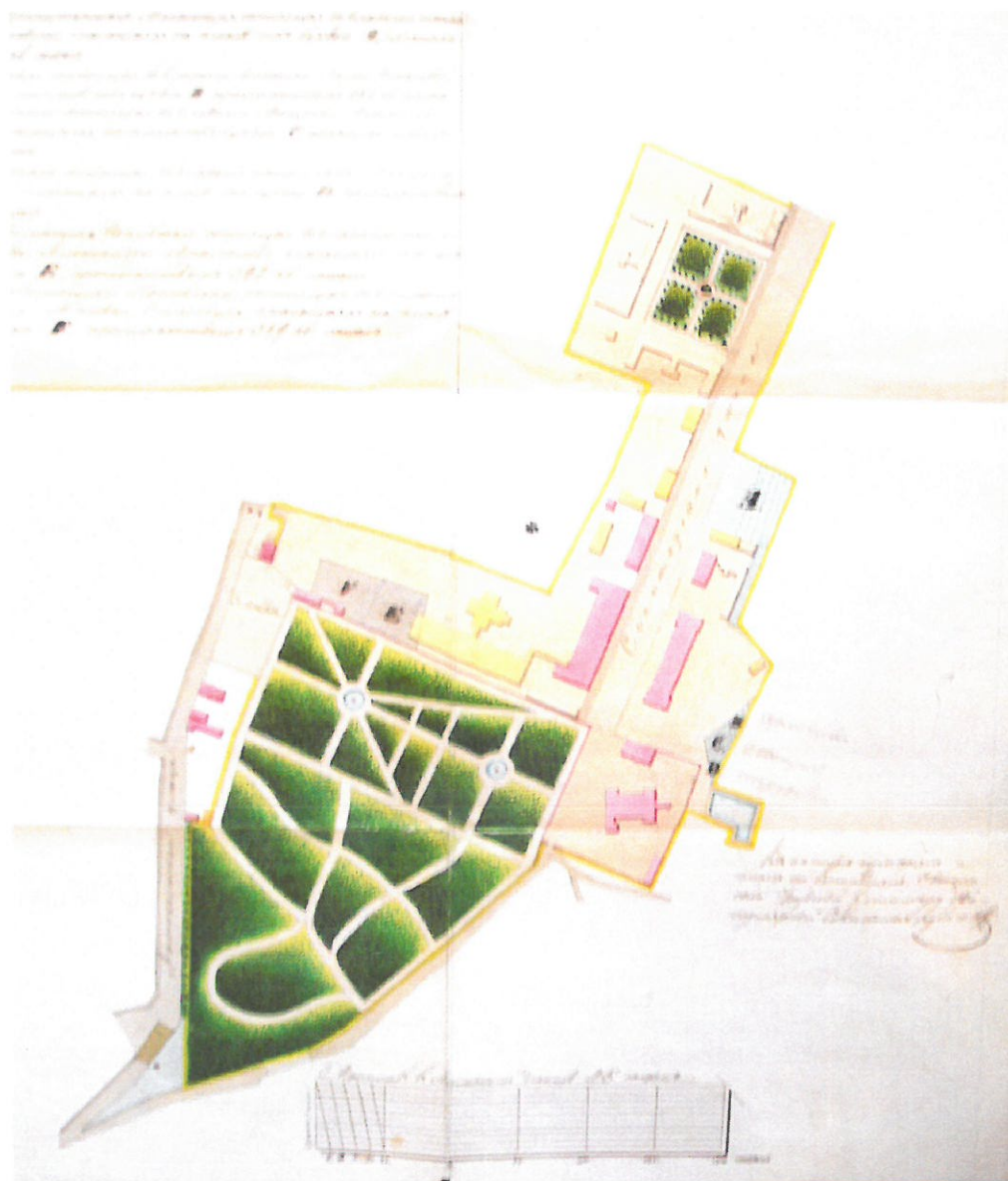

16. Žemės sklypai, atiduoti Aleksandro kadetų korpusui.

¹⁹ LVIA, f. 526, ap. 8, b. 49

²⁰ LVIA, f. 526, ap. 8, b. 349

1861 m. pagal Vilniaus civilinio gubernatoriaus nurodymą A. Kubasovo sudarytame specialiajame geometriniame plane parodyta, kad Aleksandro kadetų korpusui buvo priskirtas jau ir Sapieginės parkas, buvę rūmai su kiemu, karinės ligoninės pastatai bei žemės plotai už trinitorių vienuolyno²¹ (17).

17. Žemės, kurią užėmė 1861 m. Aleksandro kadetų korpusas, planas.

Šiame plane jau aiškiai parodyta Senatorių (*Senatorskaja*) gatvė, prasidedanti nuo buv. rūmų kiemo vartų. Palei ją buvo pastatyti mediniai „vasaros“ statiniai ligoniams.

Visi šie planai buvo sudaromi, sprendžiant ar apibrėžiant žemės nuosavybę. Teritorijoje, kurioje buvo įsikūręs kadetų korpusas, žemė priklausė įvairiems savininkams - miestui, karinei ligoninei, Puslovskiui ir kitiems privatiems asmenims. Vilniaus miestas nuolat reiškė pretenzijas karinėms žinyboms dėl teritorijos, kurią iš Puslovskio įsigijo 1808 m.

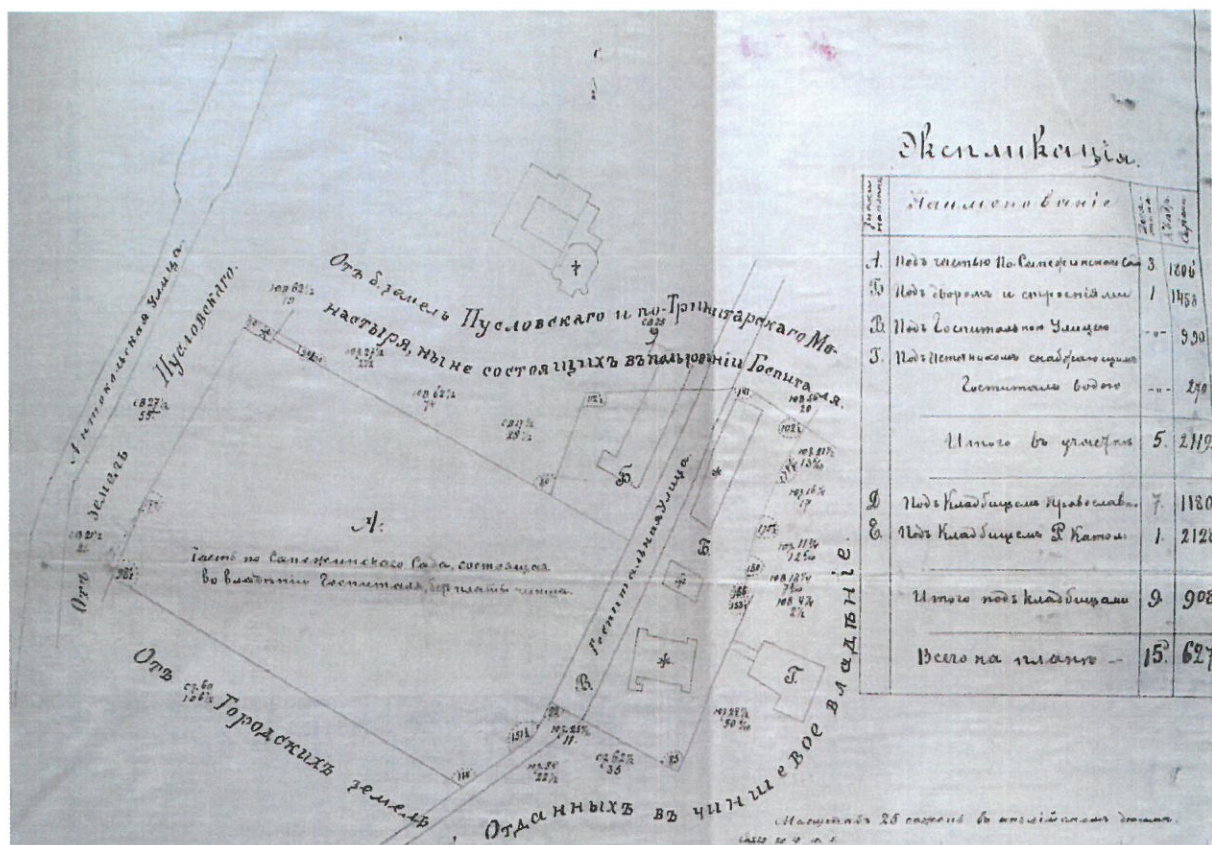
²¹ LVIA, f. 526, ap. 3, b. 4.

19 a. vidurio karinės žinybos plėtos etapą lyg ir užbaigia 1964 m. trinitorių vienuolyno ir Viešpaties Jėzaus bažnyčios uždarymas²². Vienuolyno patalpose buvo apgyvendinti kariškiai su šeimomis, dalis atiduota karinėms dirbtuvėms. Jau po dviejų kariškių gyvenimo metų iš susirašinėjimo tarp karinių žinybų žinoma, kad vienuolynas buvo tiesiog nusiaubtas: neliko krosnių, durų, langai išdaužyti, išardytos grindys, išrinktos visos geležinės dalys, sudegintos tvoros ir kai kurie mediniai statiniai. 1873 m. nusprendus įrengti patalpose ligoninę karininkams, buvo konstatuota, kad viskas labai prastame stovyje. Buvo planuojama, kad karininkų palatų įrengimui prireiks 25000 rub. Tai buvo labai dideli pinigai²³.

Karo ligoninės išplėtimas, III etapas, 19 a. pabaiga - 20 a. pradžia.

1875 m. perspektyviniame Vilniaus miesto plane nagrinėjama teritorija buvo sudalinta į taisyklingus kvartalus. Į atskirus kvartalus išskirti parkas, buvęs vienuolynas ir rūmai²⁴ 19 a. pabaigoje Nagrinėjamoje teritorijoje šeiminingavo Karinė ligoninė.

Dėl žemės priklausomybės ir toliau vyko ginčai su Vilniaus miesto valdyba, kuri nuolat aiškino, kad karinė žinyba užėmė šią teritoriją be miesto sutikimo. 1878 m. Vilniaus miesto valdybos nurodymu vėl buvo sudaryta karinės ligoninės planas, kuriame parodytos ribos teritorijos, kuri priklausė miestui ir buvo užimta karinės ligoninės. Plane užrašytas žemės plotas 15 dešimtinių ir 627 kv. Sieksniai (18).

18. Buv. Sapiegų valdos dalis 1878 m., kurioje įsikūrusi karinė ligoninė, o žemė priklauso miestui.

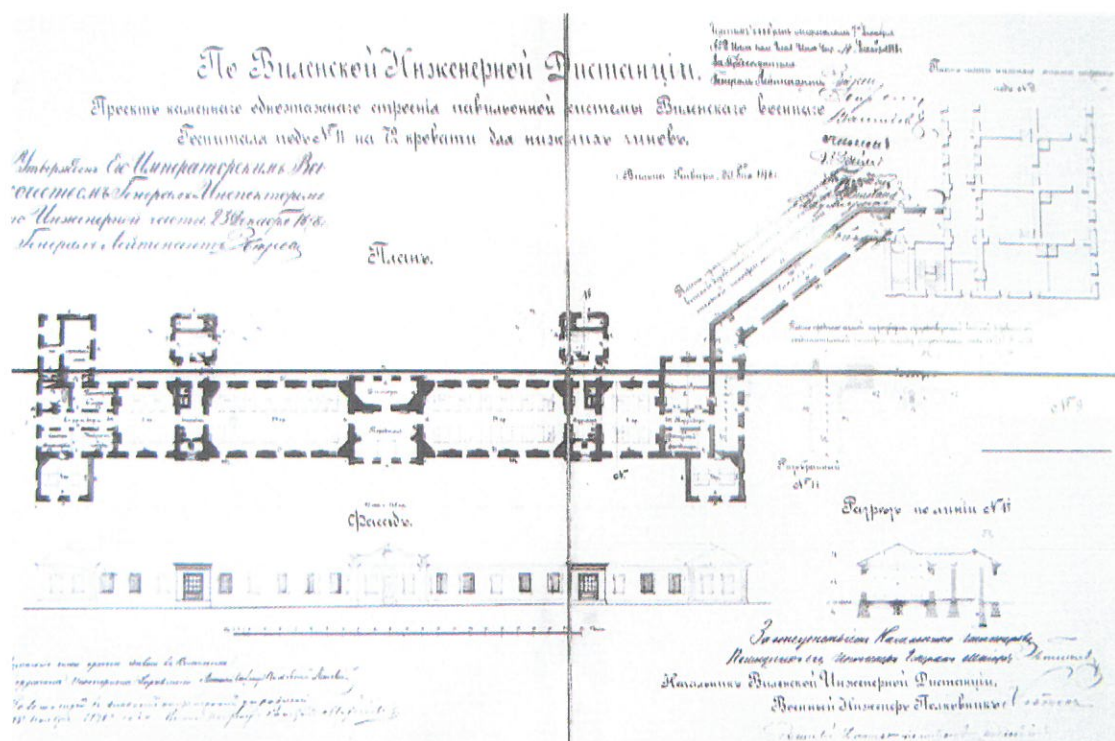
²² LVIA, f. 378, b/s, b. 1411, 1864 m.

²³ LVIA, f. 378, b/s, b. 1350, 1872 m.

²⁴ LVIA, f. 378, b/s b.1411

Plane pažymėti pastatai, stovėję 1808 m. bei parodyta nauja Ligoninės gatvė, kuri jau prasideda nuo buvusio rūmų kiemo įvažiavimo vartų (dab. Sapiegos g.). Tuo metu dar egzistavo šaltinis, aprūpinantis kompleksą vandeniu. Centrinėje buvusios rezidencijos dalyje naujų pastatų per tą laiką pastatyta nebuvo. Greičiausiai didesnis dėmesys buvo skiriamas ligoninės infrastruktūros gerinimui. Užstatymas plėtėsi šiaurinėje teritorijos dalyje, už buvusio vienuolyno sklypo.

1878 m. buvo parengtas ir patvirtintas naujo ligoninės korpuso projektas, kuris, išardžius medinę galeriją, buvo pastatytas tarp parko ir bažnyčios²⁵. Šis iki mūsų dienų stovintis statinys buvo sujungtas su 1844 m. pastatytu korpusu (dab. Sapiegos g. 4) (19). Projektas buvo parengtas S. Peterburge, tačiau Vilniuje pakoreguotas, įrengiant papildomus įėjimus ir pakeičiant langų angas.

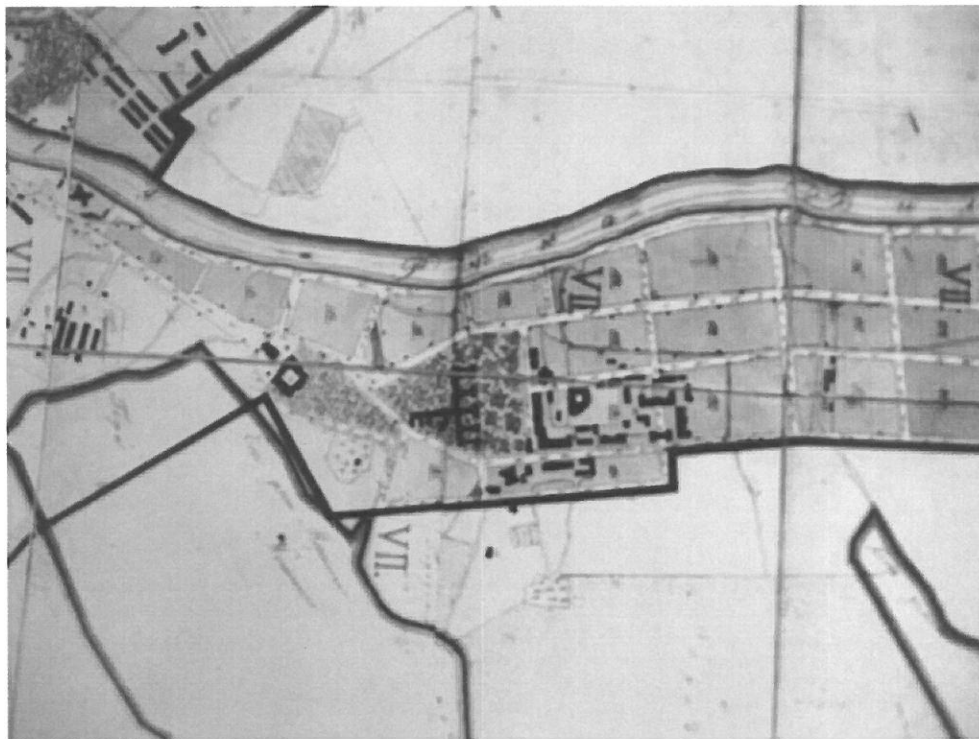

19. 1878 m. ligoninės korpuso projektas.

Tokio paviljoninio tipo pastato projektas buvo pritaikytas statant ligoninės korpusus landšaftinio parko zonoje 19 a. paskutiniame dešimtmetyje. Tiksliai šių paviljonų statybos data nenustatyta, tačiau galime teigti, kad jie pastatyti po 1878 m. iki 1901 m.

²⁵ VAA, f. 9, b. 76, l. 8 (fotokopija MCVKIA f. 346, ap. 8, b. 1224)

Nauji ligoninės korpusai parodyti ant 1875 m. perspektyvinio plano, tačiau nėra nurodyta data²⁶ (20).

20. Karinės ligoninės kompleksas ant 1875 m. perspektyvinio plano.

Tikslią 20 a. pradžios padėtį rodo 1901 m. situacinis planas²⁷ (21). Šį planą iš natūros Vilniaus gubernijos valdybos potvarkiu sudarė matininkas Trunevas. Užrašuose ant plano vėl randame teiginius, kad žemė priklauso miestui, kuris tik leido naudotis ligoninei žeme, bet neatidavė jos nuosavybėn. Lyginant šį planą su dabartine situacija galime teigti, kad iki 1901 m. nagrinėjamoje teritorijoje iš esmės buvo suformuotas dabartinis užstatymas. 1901 m. plane nėra vieno ligoninės korpuso kampe prie Antakalnio ir Sapiegų gatvių, kai kurių pastatų planas neatitinka šiandieninės situacijos (garažai rūmų kieme) ir pan.

Į tuometinės karinės ligoninės teritoriją neįtrauktas buvusio vienuolyno kompleksas. Jis tuo metu priklausė karinei inžinerinei žinybai kartu su sąlyginai didele teritorija, nusitęsusia palei Ligoninės gatvę. (dab. Karo akademija)²⁸ (21). Šiose kareivinėje buvo įsikūręs 2 šaulių batalionas.

²⁶ KPC archyvas

²⁷ LVIA, f. 526, f. 3, b. 2724

²⁸ LVIA, f. 526, ap. 8, b. 152.

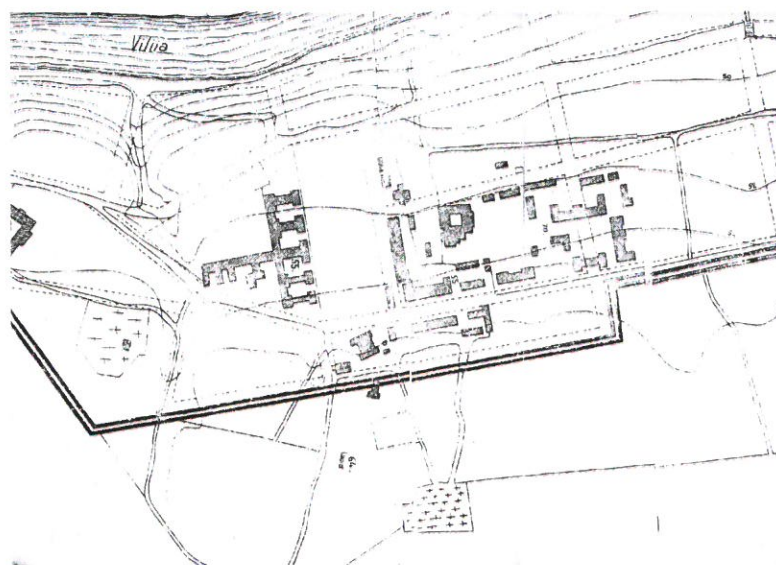
21. 1901 m. karinės inžinerinės žinybos sklypas su buv. trinitorių vienuolyno ir Viešpaties Jėzaus bažnyčios statiniais.

Tarp šio laikotarpio dokumentų išsiskiria. Vilniaus valdybos 1882 m. svarstymai apie Antakalnio parko teritorijos apšodimo konkursą. Miesto valdyba susirūpino viešųjų sodų ir parkų svarba mieste. „Sodai -svarbi Vakarų Europos miestų dalis, taip pat ir Rusijoje, o Vilniuje jų mažai, todėl reikia tvarkyti tokias vaizdingas vietas, kuriose auga nuostabūs augalai“ – teigiama dokumente²⁹. Deja, dėl laiko stokos nepavyko ištyrinėti tolimesnės šio reikalo eigos.

Nagrinėjamos teritorijos situacija iš esmės nepasikeitė iki Antrojo pasaulinio karo. Pastatų išsidėstymas, jų funkcija išliko ta pati, liko neužstatyta ir centrinė istorinio parko dalis prieš buvusius rūmus³⁰. Planas greičiausiai darytas prieš Pirmąjį pasaulinį karą, jo eksplikacija prancūzų kalba, plane punktyrine linija parodytas 1875 m. perspektyvinio plano gatvių tinklas. Nagrinėjamoje teritorijoje Nr. 55 pažymėta karinė ligoninė, o Nr. 70 Aleksandro kareivinės (22).

²⁹ LVIA, f. 938, ap. 4, b. 384

³⁰ MAB f. 273 B. 347

22. Sapieginės statinių komplekso situacinė schema (prieš Pirmą pasaulinį karą?).

20 a. pradžios buvusių Sapiegų rūmus ir parko vartus užfiksavo J. Bulhakas. Parko vartų fotografijoje be pačių vartų matosi laiptai į parką, rūmų fasado dalis ir medinės tvoros fragmentas antrojoje fotografijoje užfiksuotas buvusių rūmų fasadas ir bruko grindinys prieš juos, kitose nufotografuoti Antakalnio gatvės centriniai parko vartai bei buvę šoniniai parko barokiniai vartai, vedę į Viešpaties Jėzaus bažnyčią (23, 24, 25, 26).

23. Parko vartų J. Bulhako fotografija

24. Buv. Sapiėgų rūmų J. Bulhako fotografija

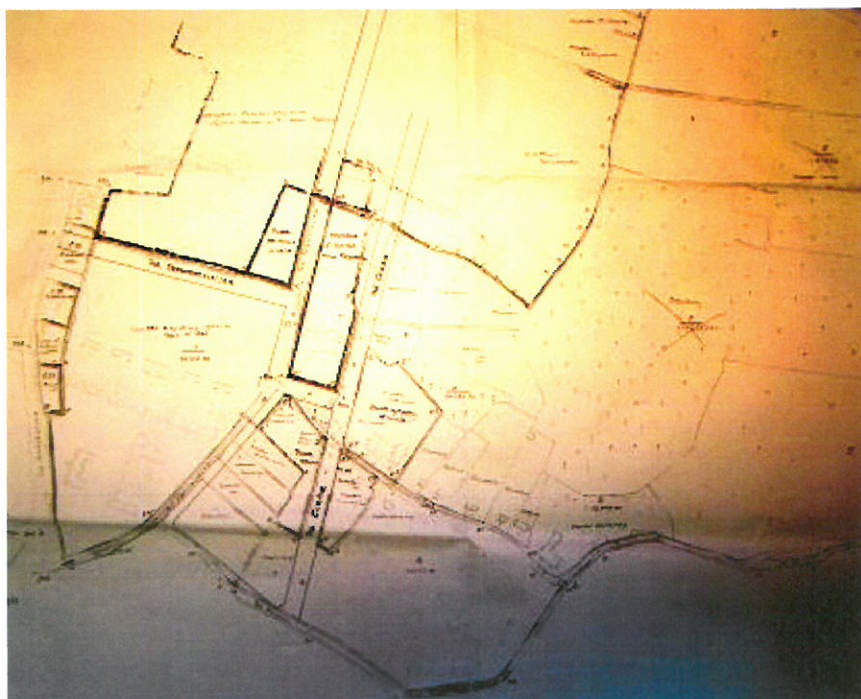
25. Antakalnio g. parko vartų J. Bulhako fotografija

26. Parko vartų į Viešpaties Jėzaus bažnyčią. J. Bulhako fotografija

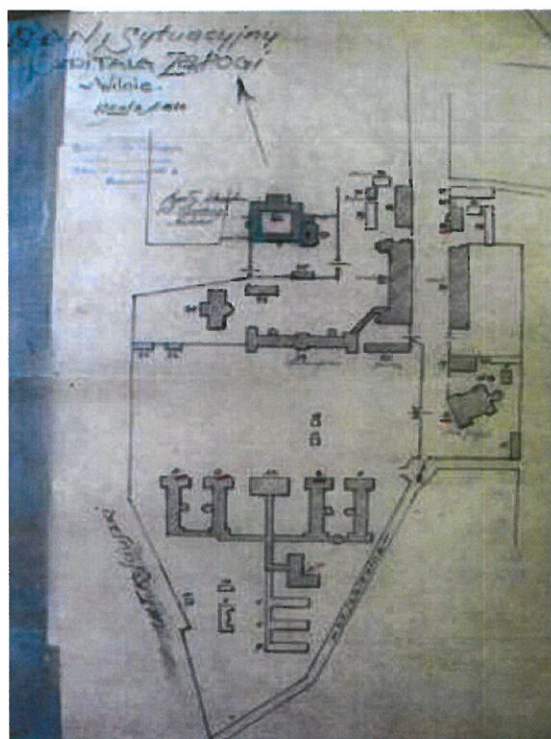
Tarpukaryje ligoninė buvo atiduota Vilniaus S. Batoro Universiteto klinikoms. Didesnių pakeitimų nespėta įgyvendinti. Buvo atlikti kai kurie vidiniai perplanavimo darbai, pritaikant patalpas tuometiniams poreikiams, pvz. įrengiant auditoriją buv. vienuolyne ir pan. Teritorijos išplanavimas liko iš esmės nepasikeitęs.

Lenkijos valdymo metais taip pat buvo keliamas žemės priklausomybės klausimas. 1925 m. buvo sudarytas Antakalnio jurisdikcijos planas ir sužymėta kurios žemės priskirtos miesto nuosavybei. Šiame plane parodyta Senatorių gatvė, prasidedanti nuo Sapiegos gatvės vartų ir einanti pro rūmus į šiaurę ir Červonosielska gatvė jungusi Antakalnio gatvę su Senatorių gatve (27).

27. Ištrauka iš Antakalnio jurisdikcijos žemių plano 1925 m.

Nagrinėjamos teritorijos pastatų situaciją prieš Antrąjį pasaulinį karą iliustruoja 3-io dešimtmečio liginės situacinis planas³¹ (28).

28. Liginės pastatų planas 20 a. trečiajame dešimtmetyje.

Po Antrojo pasaulinio karo visa teritorija atiteko sovietų kariuomenei ir tapo visiškai uždara. Tuo laikotarpiu teritorijoje atsirado nevertingų statinių. Visa teritorija buvo aptverta – ten, kur sunyko senoji tvora, buvo pastatyta nauja, betoninė. (29)

29. Rytiniai vartai ir sovietų kariuomenės teritoriją skirianti tvora. 1976 m. fotonuotrauka

³¹ LVCA, f. 154, ap. 1, b. 2661

ŠVADOS

1. Teritorijos raidos chronologiją sąlyginai galima suskirstyti į keletą laikotarpių:
 - 1.1. Sapiegų rezidencijos laikotarpis – 17 – 18a.
 - 1.2. Karo ligoninės įsikūrimas, I etapas - 19 a. pirma pusė.
 - 1.3. Karo ligoninės ir karinių įstaigų plėtra, II etapas - 19 a. vidurys.
 - 1.4. Karo ligoninės išplėtimas, III etapas, 19 a. pabaiga - 20 a. pradžia.
 - 1.5. Laikotarpis po Antrojo pasaulinio karo ir nepriklausomos Lietuvos atkūrimo, 20 a. pabaiga – 21 a. pradžia.
2. Iš Sapiegų rezidencijos laikotarpio išliko rūmai, dabar vadinami Sapiegų rūmais bei reguliariojo parko teritorija ir jos sisteminė sudėtis. Esantys želdiniai suformuoti vėliau, 19 a. pabaigoje- 20 a. pradžioje, todėl nelaikytini barokinio parko elementais.
3. Karo ligoninės I-III etapais susiformavo ligoninės teritorija, su savitu užstatymu, atspindinčiu 19 a. pabaigos - 20 a. pradžios šios paskirties statinių kompleksų kūrimo tendencijas.
4. Laikotarpiu po Antrojo Pasaulinio karo iki 20 a. pabaigos - istoriškai susiformavusios teritorija naudota pasyviai, nekeičiant istorinių jos ribų.
5. 20 a. pabaigoje – 21 a. pradžioje teritorijos funkcinis zonavimas pasižymi naujomis tendencijomis, tačiau išlaikytos svarbiausios istoriškai susiformavusios teritorijos dalys - senoji Sapiegų rezidencija – rūmai bei geometrinio parko teritorija, taip pat - Trinitorių vienuolyno ir Viešpaties Jėzaus bažnyčios ansamblis ir 19 a. pab.- 20 pr. susiformavusi ligoninės teritorija.
6. Dabartinė Sapiegų rezidencijos, trinitorių vienuolyno ir ligoninės statinių komplekso teritorija, restauravus ir pritaikius rūmus bei kitus istorinius statinius, atkūrus istorinį parką, galėtų reprezentuoti 16 a. būdingos LDK didikų rezidencijos laikotarpį – visos teritorijos susiformavimo ir suklestėjimo etapą.

Laima Vileikienė, (Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialisto atestato Nr. 0730)

Aušrelė Racevičienė
(Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialisto atestato Nr. 0580)

Indrė Baliulytė
(Nekilnojamojo kultūros paveldo apsaugos specialisto atestato Nr. 0528)

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

1. A. Racevičienė. Trinitorių vienuolyno Antakalnyje istorinė raida. V., 1992 m.
2. A. H. Kirkoras. Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes. V., 19 , l. 149
3. LVIA, f. SA, b. 55, l. 115
4. LVIA, f. SA, b. 53, l. 366
5. J. Liguz (Kwidzyn). Plan Wilna Georga Maxa von Furstenhoffa jako zrodlo historyczne. Kartografia wojskowa krajow strefy bałtyckiej XVI-XX w. Torun 1996.
6. LVIA, f. SA, b. 11704
7. KPC archyvas, f. 5, ap. 9, b. 20
8. P. Jamski. Sapięgų rūmų byla dar nepralaimėta. Kultūros barai, 2007 m. Nr. 2, l. 16-20.
9. VUB RS, f. 4, b. 1262, 1326, 1327
10. LVIA, f. 938, ap. 2, b. 1204
11. VUB, RS, A-2467
12. A. H. Kirkoras. Pasivaikščiojimai po Vilnių, l. 150
13. MCIKA, f. 349, ap. 8, b.
14. LVIA, f. 937, ap. 1, b. 3270
15. LVIA, f. 694, ap. 1, b. 3671
16. LVIA F. 694 b. 547, 550, , 553, 555.
17. LVIA, f. 525, ap. 18, b. 88, l. 472, plane pažymėtas Nr. 140.
18. LVIA, f. 526, ap. 8, b. 49
19. LVIA, f. 526, ap. 8, b. 349
20. LVIA, f. 526, ap. 3, b. 4.
21. LVIA, f. 378, b/s, b. 1411, 1864 m.
22. LVIA, f. 378, b/s, b. 1350, 1872 m.
23. VAA, f. 9, b. 76, l. 8 (fotokopija MCVKIA f. 346, ap. 8, b. 1224)
24. LVIA, f. 526, f. 3, b. 2724
25. LVIA, f. 526, ap. 8, b. 152.
26. LVIA, f. 938, ap. 4, b. 384
27. LVCA, f. 154, ap. 1, b. 2661
28. MAB RS f. 273, B. 347